

Fedinec Csilla (Uzshorod)

Az ungvári görög katolikus tanítóképző kultúrmissziója az észak-keleti Felvidéken

A történelmi Magyarország észak-keleti Felvidékének egy tömbben élő nemzetiségi lakói a ruszinok. Kulturális és politikai identitásuk megőrzését évszázadokon át az egyházra támaszkodva, illetve a XIX. század közepétől¹ ezzel párhuzamosan önrendelkezési törekvések megfogalmazásával próbálták elérni.

Az 1646-ban az ungvári vártemplomban aláírt egyházi uniós szerződés három leglényegesebb pontja (marad a görög egyház rítusa, a püspököt a papok szinódusa választja és a pápa hagyja jóvá, valamint hogy az egyesült papok ugyanazokhoz az egyházi és világi kiváltságokhoz jutnak, amelyek Magyarországon a római papságot megilletik) a következmények ismeretében két irányú egyházpolitikai törekvés hátterére világít rá. Egyrészt a pozícióiban megerősödő katolicizmus biztosítja határait, másrészt elszigeteltségében, zárt falurendszerében patriarchális, árkádiai állapotokat hordozó közösség gazdasági lehetőségek híján találja meg a kultúra, a morális kód fenntartásának módját, aminek következtében a lényegében mozdulatlan társadalmi lét nem oldódott fel a külső fejlődés eszmerendszerében.

Az unió megkötésével egyidejűleg telepednek meg Ungváron a „katolikus modernnek” – a jezsuiták, a középszintű (latin nyelvű) iskoláztatást alapozva meg a vidéken. 1613-tól vannak jelen a Zemplén vármegyei Homonnán, ahonnan az „oroszág” túlzott jelenléte miatt távoznak.² Az „oroszág”,

---

¹ Kemény G. Gábor: *A magyar nemzetiségi kérdés története*. I. r. Bp., 1946. 39. – Mayer Mária: *Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860–1910*. Bp., 1977. 9. A Ruszka Krajna Autonóm Területről: *Magyar Törvénytár*. Bp., 1919. 396–398. Podkarpatszka Ruszról: Halmosy Dénes: *Nemzetközi szerződések 1918–1945*. Bp., 1983. 89–93. – Cottely István: *Kárpátalja közigazgatás- és alkotmányjogi helyzete a Cseh-Szlovák Köztársaságban*. Közigazgatástudomány. Bp., 1939. 233–249. – *Sbirka zakonu*. 1938. 109. r. 1199–1200.; Kárpáti Ukrajnáról: M. Veges–V. Zadorozsnij: *Velics i tragegyija Karpatszkoji Ukrajini*. Uzsgorod 1993.; A Kárpátaljai Kormányzóságról: *Magyar Törvénykezés*. 1939. N 323. – Budapesti Közlöny. 1939. N 140. 1–3. – Budapesti Közlöny. 1939. N 146. 5–7. – Horváth Lajos: *A kárpátaljai ruszin autonómia ügye 1939–1944. Teleki Pál tervezete*. Honismeret. 1992. N 5. 9–13.; A Kárpátalja megnevezéséről: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Szerk. Kiss Lajos. I. k. Bp., 1988. 693. – *Magyar Néprajzi Lexikon*. Szerk. Ortutay Gyula. III. k. Bp., 1980. 84. – Kádár László: *A magyar nép tájszemlélete és Magyarország tájnevei*. Bp., 1941. 20. – S. Benedek András: *A tettenérhető történelem*. Ungvár–Bp., 1993. 7–8.

² Drugeth János 1640. július 31-én kelt magyar nyelvű alapító leveléből: „Atyánk (Drugeth György) a Patereket Collegiumostól és Iskolástól Unghvárra akarta által vinnyi... noha ez mi Homonnai városunk eghésséges, csendes – mindazonáltal tagadhatatlan akadály az, hogy a

vagyis a magát ruszinként, kárpát-ukránként identifikáló kép³ önmaga fenn-tartása érdekében nem adja fel hagyományt őrző egyházi nyelvét. (A nyugati társadalmakban a reformáció fordul a népnyelv felé. A szóban forgó térség magyar lakossága, az erdélyi fejedelemség közelsége miatt is,⁴ igen korán felvállalja azt.) Ez azt jelenti, hogy elfogadja történelmi-földrajzi helyzetét, de nyelvében és az ahhoz kapcsolódó tudattartalmakban meg tudja őrizni genetikus hovatartozását. E koncepció végrehajtója az igen szűk, nyilvánvalóan egyházi értelmiségi réteg, amely az évszázadok során nem tér el a választott iránytól, s mindvégig meghatározó szerepet játszik a közösségen belül. Belső opposíciót a XIX. században a laicizálódás folyamata teremt majd.

Az egyházi értelmiség képzésének kérdése szorosan hozzákapcsolódik ehhez a koncepcióhoz, annak legfontosabb láncszeme. A ruszinság java részét összefogó munkácsi egyházmegye első önálló papnevelő intézményét Olsavszky Manuel püspök hozza létre a püspöki székhelyen 1744-ben⁵ azzal a céllal, hogy az Egertől való függőség e téren is megszűnjön. Az oktatás két tanteremben folyt: az egyikben a papnövendékek, a másikban a kántorjelöltek foglalkoztak. Kezdetben nős és már felszentelt papokat is beírtak a tanintézetbe. Az alapkövetelmény a ruszin irodalmi nyelv⁶ írásban és szóban való ismerete volt. A többség előtte semmilyen iskolába nem járt, illetve néhányan a jezsuita kollégium növendékei voltak. Az iskola célja az volt, hogy a szülői házban vagy képzetebb papi személyeknél magánúton való ismeret-

---

Tóthtság avagy inkább Oroszország lakván a várost, mind a Magyar Nemes ifjak szállására alkalmatlan... Ungvár viszont ez ellen, mindenben nagy fönn megh előzi Homonnának alkalmatosághit.” Idézi: Blanár Ödön: *Az ungvári kir. kath. főgymnasium háromszázados története*. Ért. 1912/13. 22–28.

³ *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. III. k. Bp., 1976. 464. – Niederhauser Emil: *Nemzetek születése Kelet-Európában*. Bp., 1976. 223–227. – Udvari István: *A ruszinok népnéveiről, mai helyzetükről*. Ruszinok a XVIII. században. Nyíregyháza. 1992. 15–17. – Boldizsár M.: *Zakarpattya mizs dvoma szvitovimi vijnami*. Uzsgorod. 1993. 44–55.

⁴ Bartha Gábor: *A történelmi Erdély és határai*. In: *Erdély és a részek térképe és helységnevtára*. Szerk. Herner János. Szeged, 1987. 207–215.

⁵ Hadzsega J.: *Isztorija uzsgorodskoj bogoszlovszkoj szeminarii v glavnih csertah*. Uzsgorod, 1928. – Lelekacs N.: *Munkacsevszka bogoszlovszka skola 1744–1776*. Literaturna negyilja. 1943. N. 20. 237–240.; N 21. 246–250. – Pahirja V.: *Mukacsivszka bogoszlovszka skola 1744–1766*. Kalendar „Proszviti” na 1994 rik. Uzsgorod, 1994. 154–156.

⁶ „A ruszin nyelv szerepe más szláv nyelvekhez viszonyítva jelentéktelen volt a magyar állam és vármegyék írásbeliségében, nem, vagy alig érvényesült az uradalmak ügyvitelében. A viszonylag elmaradott társadalmi struktúrával összefüggésben a XVIII. században a ruszin anyanyelvi kultúra és nyelvhasználat letéteményese az egyház volt. A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye latin melletti fő igazgatási nyelve egy olyan nyelvváltozat volt, amely a liturgikus egyházi szláv nyelvhez, a kárpátaljai ruszin népnyelvhez és a korabeli galíciai (ukrán) irodalmi nyelvhez egyaránt kapcsolódott. E több nyelvi réteget szintetizáló nyelvváltozat tulajdonképpen a kárpátaljai ruszin irodalmi nyelvnek tekinthető.” Udvari István: *Ruszinok a XVIII. században...* 216.

szerzést az intézményes iskoláztatás váltsa fel, olyannyira, hogy ezentúl papi hivatalt csak e képzési formának eleget téve lehetett vállalni, a végzett kántorokat pedig kötelezték, hogy szolgálati helyükön vegyenek részt az elemi oktatásban. A növendékek papi családból származtak, de voltak jobbágysorsú tanulók is, akiknek társadalmi helyzete a felszentelés után sem változott meg, a robotot viszont pénzzel megválthatták. Királyi kiváltságlevelet az 1773-as bécsi püspöki zsinat után kaptak⁷.

A képzés időtartama 1857-ig két, utána három év, de akinek ez idő alatt nem sikerül az előírt ismeretek birtokába jutni, az – jezsuita mintára – mindaddig marad, míg eleget nem tesz a követelményeknek. A felszentelés előtt ezenkívül szükség volt a célparókia igazolására, hogy ott betöltetlen papi-kántori állás van.

Amikor 1775-ben a püspökség székhelye Ungvárra kerül át, vele tart a papnevelő és kántorképző intézet is. Belső szerkezetét tekintve kész arra a rendszerváltásra, amit a normaiskolák (kiemelt anyanyelvi iskolák) elterjedése hoz magával. Az Ungvárt is tankerületi központként megjelölő tanügyi reformprogram megvalósításához adottak a feltételek. Az önálló görög katolikus kántortanítói szeminárium tényleges működését 1794-ben kezdi meg.⁸ Évtizedekig egytanítós. Az előbbtől eltérően, amikor is a hallgatók száma évente a százat is meghaladta, itt kicsi a létszám, a képzés időtartama öt hónap. A felvehető életkora nincs korlátozva. 1799–1800-ban például a szeminaristák között volt egy „öreg ember, 60 esztendő”, aki a következő előmenetelt tanúsította: a „tanítás módja”-ban, a „deák nyelv elemei”-ben, a „magyar helyesírás”-ban, a „német helyesírás”-ban, az „orosz ékesírás”-ban – „középszerű”-t, a „számvetés”-ben – „valami”-t, „erkölcsi tulajdonjogai” – „jelesek”⁹.

1808-ban a szeminárium olyan tanárt kap, aki az ungvári katolikus nagygimnáziumból kerül ide. (A tanintézet az I. Ratio Educationis óta a Katolikus

⁷ Ez a polgári jog szempontjából tényleges egyenrangúságot jelentett a latin szertartású klérussal. „Sőt, a görög katolikus papság – elsősorban a munkácsi egyházmegyében – a népre gyakorolt rendkívüli befolyása révén jelentős tényezővé vált.” „Magyarországon egész a XIX. század utolsó évtizedéig a papságnak hívek körében sehol sem volt olyan tekintélye, mint Kárpátalján.” Pirigyi István: *A görögkatolikus magyarság története*. Nyíregyháza, 1982. 100.

⁸ Kaminszky Géza: *Az ungvári kir. gör. kath. éneklész-tanítóképezde története*. In: *Emlék-album az ungvári kir. gör. kath. éneklész-tanítóképezde 100 éves fennállásának jubileumára 1893–94-ik tanévben*. Közli: Kaminszky Géza igazgató. Ungvárott, 1894. 5–64. – Benyko N.: *Pervisztok narodnoji osviti na Zakarpattyi (do 200 ricsja zasznuvannya Uzsgorodskoj greko-katolickoji vesitelszkoji szeminarii)*. Kalendar „Proszviti” na 1994 rik. Uzsgorod, 1994. 140–143. – Feketa I.: *Alma-mater. Uzsgorodszkij ucsitelszkij szeminariji – 200 rokiv*. In: *Karpatszki kraj*. 1994. N 1–2. 33–35. A tanítóképzésről általában: Németh András: *A magyar tanítóképzés története 1775–1975*. Zsámbék, 1990. – Kiss József: *A magyar tanítóképzés statisztikai adatai*. Magyar Tanítóképző. 1929. N 1. 22–35. N 2. 100–120., N 3. 175–185., N 4. 238–246.

⁹ Kaminszky Géza: *i. m.* 7.

Tanulmányi Alap kezelésében van, de lényegében világi jellegű, pontosabban felekezeti különbség nélkül látogatható.¹⁰) Kricsfalusy György a középiskolában a magyar nyelv első tanára volt az 1790-es években.¹¹ Szemináriumi működéséről olyan feljegyzést találunk, miszerint hozzáállásával „a görög katolikusoknak egyik kiváló büszkeség”.¹² Kricsfalusy utóda 1835-től Lucskay Mihály, de mellettük 1831–1839 között a római katolikus Szalay Mihály elemi iskolai tanítóra párhuzamos osztályt bízna,¹³ s ez megbontja a szeminárium felekezeti egyöntetűségét.

1839-től az igazgató Csurgovics János, aki ugyanebben az időszakban a katolikus nagygymináziumot is vezette.¹⁴ A tanítás színhelye a középiskola épülete, illetve az 1826-ban létrehozott árvapapfi-intézet. A szabályzat szerint a növendékek „kötelesek önmagukat itt jó néptanítókká és alkalmas éneklészekké képezni”, immár két félévben, összesen tíz hónap időtartam alatt. 1843–1844-től két évre nő a tanulmányi idő, de két tanító csak a párhuzamos osztályok miatt van. 1845-ben a várudvaron felépül a külön tanépület, rendelet mondja ki, hogy csak képesített egyén lehet tanító, harminc évi szolgálat után pedig nyugdíjazásért lehet folyamodni. A tanítási gyakorlatot a belvárosi római katolikus és a cseholyai görög katolikus elemi iskolában végzik.¹⁵

A szeminárium kettős jellege 1862-ig marad fenn, amikortól csak a görög katolikus elemi számít gyakorló iskolának. 1872-től a képzési idő három év, 1884-től az új tanépületbe költözést követően a szeminárium keretében szervezik meg a két tanítós gyakorló elemi iskolát, ami hatosztályos, 1920-tól két tagozatú nyolcosztályos, 1927-től két tagozatú ötosztályos I–II és III–V osztásban, 1938-tól I–III és IV–V osztásban, 1939-től hatosztályos I–III, IV–VI osztásban.¹⁶

1875-ben Ungváron megnyílik a görög katolikus papárvalány intézet hat, majd nyolcosztályos elemivel. Az utolsó, a 8. évfolyam az iparosztály

¹⁰ Fedinec Csilla: *Kis ungvári gimnáziumtörténet*. Erdélyi Tükör. Debrecen. 1994. N 3. 12–15.

¹¹ Az ungvári gimnáziumban az 1790/91. tanévtől tanítja a magyar nyelvet a gimnázium egyik tanára, Sándrovics János, aki ingyenesen vállalkozott erre a feladatra. A Nagykarolyból kinevezett Molnár György nem foglalja el állomáshelyét, így Bélteki-Kricsfalusy György lesz a gimnáziumban a magyar nyelv első rendes tanára. Az ő helyébe lép az 1795/96-os tanévben már súlyos betegen a költő Dayka Gábor. Blanár Ödön *i. m.*

¹² Kaminszky Géza: *i. m.* 19.

¹³ Uo. 21.

¹⁴ Csurgovics János (1791–1862) teológiai doktor, görög katolikus nagyprépost. A gimnáziumnak 1825–1856 között igazgatója. Életrajzát ld. Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. I–XXIV. k. Bp., 1891–1914. II. k. 451–452.

¹⁵ Idézi: Kaminszky Géza: *i. m.* 25., 35.

¹⁶ *Az ungvári kir. gk. liceum és kántor-tanítóképző intézet jelentése az 1938–39. iskolai évről*. Összeáll. Dunda Ernő h. ig. Ungvár, 1939. 30–31.

szerepét töltötte be, ahol a nők számára hasznos ismereteket sajátítottak el (hurkolás, recézés, kézi- és gépi fonás, fehérnemű és ruha szabászat, művirág készítése, kesztyűvarrás, szalmafonás stb.). „Hibásan következtetne az, ki a kárpátaljai görög katolikus népcsaládot tétlenséggel vádolná, mert hiszen e nép is bír azon erkölcsi alappal, mely részére az életrevalóságot biztosítja.” „Van kárpátaljai hitsorsosok családi életében is annyi és oly kimagasló mozgalom, mely a Cultur nemzetek közötti létjogát a haladás és áldozatkészség magvaival együtt vezette el”.¹⁷ 1881–1882-től az V–VIII. osztályok polgári iskolai osztályokká minősülnek¹⁸. (1944-ig a polgári iskolák között az egyetlen felekezeti tanintézet.) 1890–1891-től a polgári négy osztálya után következik az egyéves ipari képző. „Hogy a papárvalány-nevelő és tanintézetünk minő hazafias és nagy jelentőségű kulturmissziót teljesít a hét politikai vármegyére kiterjedő munkácségyházmegyében, annak igazolására csak ama szembeötlő tényre hivatkozunk, hogy úgy a bentlakó, mint a kívülről bejáró növendékeinknek száma évről évre rohamosan emelkedik”.¹⁹ „Általános óhaj..., hogy a polgári iskolák mellett fokozatosan tanítóképző intézetet is létesítsünk” – olvassuk az 1897–1898. évi értesítőben. A görög katolikus tanítónőkészítő az 1902–1903-as tanévtől indul meg. Első igazgatója Kaminszky Géza, aki 1892–1917 között a kántortanító-készítő igazgatói tisztét is betöltötte. Az elemi iskola 1904-től egy tanítós gyakorló iskolaként működött tovább, 1941-től két tagozatú, 1942-től három – egy ruszin és két magyar tagozattal.²⁰ Az ország „egyetlen görög szertartású katolikus tanítónőkészítő intézete” „nagy fontosságú kulturmissziót teljesít”; „legyen elég csupán annyit említenünk, hogy törekvő és tehetséges árva leánykánk jövője ezen intézettel nagymértékben lett biztosítva, mivel innen most egyenesen kenyérkeresetet nyújtó pályára léphetnek”.²¹ 1912–1913-ban megindult a harmadik, 1913–1914-es tanévben a negyedik évfolyam. Annak érdekében, hogy ne legyen túlképzés, felvétel csak minden második évben van. „A tanítónők képzésével csupán egyházmegyénk szükségletét óhajtottuk kielégíteni s nem kívántuk az állásnélküli tanítónők számát még inkább növelni.”²²

Igen lényeges a tannyelv kérdése. A kántortanító-készítő 1883-tól magyar tannyelvű, a tanítónőkészítő 1914-től.²³ A ruszin nyelv csak a görög katolikus

¹⁷ *Az ungvári görög szertartású kath. papárvalány tan- és nevelőintézetnek értesítője az 1879–80-ik tanévről.* Közli: Firczák Gyula ig. Ungvárott, 1880.

¹⁸ Ért. 1881/82.

¹⁹ *Az ungvári görög szertartású kath. leánynevelő- és tanintézetnek értesítője az 1890–91-ik tanévről.* Közli: Gebé Viktor ig. Ungvárott, 1891.

²⁰ *Az ungvári gör. kat. leányliceum, tanítónőkészítő intézet és a vele kapcsolatos gyakorló népiskola Évkönyve az 1942/43. iskolai évről.* Összeáll.: Csurgovich György mb. ig.

²¹ *Az ungvári gör. kat. tanítónőkészítő, polgári és elemi leányiskolák s az elemivel kapcsolatos nevelőintézetek Értesítője az 1906–1907. iskolai évről.* 6.

²² Ért. 1913/14. 19.

²³ Ért. 1916/17.

tanulóknak kötelező. Ez az értesítőkben található, a képzősökre vonatkozó kimutatásokban is jelentkezik, mivel nem a nemzetiségüket, hanem csak nyelvtudásukat kezdik jelölni. A tanulók anyanyelv szerinti megoszlását az 1906–1907. tanévtől, helyette a nyelvtudást az 1917–1918. tanévtől értesítők közlik mind a tanítónőképző, mind a kántortanító-képző értesítőiben. Az anyanyelvi megoszlás szerinti statisztikákban a ruszinság igen csekély számú, a ruszinul is beszélők kalkuluszban viszont legalább 50 százalékos a részarányuk. A záróvizsga alkalmával fontos, hogy a jelöltek milyen tannyelvű iskolára kívánnak képesítőzni, s a mérleg nyelve egyre inkább a magyar tannyelvű intézetek javára billen. Családi háttér tekintetében a papi származás mögé felnő a tanítói, köztisztviselői, kisebb mértékben a kisiparos közeg. A kántortanító-képzőben a paraszti származásúak nagy száma szembeűnő. Azt mondhatjuk, hogy nemzeti nemesi rend hiányában a nemzeti értelmiség képezi a társadalomnak azt a réteget, amely a kultúra letéteményese.

A csehszlovák fennhatóság alatti időszakban a tanítási nyelv mindkét intézményben ismét a ruszin lesz. A felekezeti jelleg mellett az állam anyagi támogatása nem elhanyagolható. A fő vitakérdés a ruszin irodalmi nyelv jellege. A nyelv nem önmagában, hanem hordozója hovatarozása körűli polémiaánál fogva politikum.

Az 1938–1939-es kárpátukrán államszerveződés központi alakja Volosin Ágoston,²⁴ aki 1917 óta a kántortanító-képző igazgatója, számottevő pedagógiai elméletíró. Az első bécsi döntés körűli időszakban a régió kárpátukrán diáksága számára a magyar befolyási övezetbe került középszintű iskolák – ungvári, munkácsi, beregszászi gimnáziumok – helyett Perecsenyben és Nagybocksón, Szolyván, Beregrákoson és Rahón, valamint Bilkén állított fel anyanyelvű reálgimnáziumokat,²⁵ a tanítóképzés pedig Nagyszőlőstre helyeződött.²⁶ Az 1939 márciusi hadi eseményeket követően a magyar joghatóság felszámolja, illetve polgári iskolákká minősíti ezeket a középszintű tanintézeteket, a diákokat részben átveszik a korábbi, átigazított tanmenetű intézmények, a görög katolikus tanítóképzés színhelye pedig újra Ungvár. Mind a felekezeti, mind az 1914-ben Munkácson megnyílt állami koedukációs magyar és ruszin tannyelvű tanítóképző az 1938:XIII. tc. alapján fokozatosan ötosztályos líceummá minősül.²⁷ 1944 után pedig a magyar tannyelvű középszintű iskolák szűnnek meg.²⁸ A tanintézeteket, közte a két ta-

²⁴ Zimomrja M.–Homonnai V.–Veges M.: *Avgusztin Volosin*. Uzsgorod, 1995.

²⁵ Fedinec Csilla: *A közoktatásügy alakulása Kárpátalján a második világháború éveiben*. Ungvár, 1995.

²⁶ Benyko N.: *i. m.*

²⁷ *A főiskolai tanítóképzés ideiglenes megszüntetése*. Nemzeti Közoktatás. 1941. N 10. 67.

²⁸ Fedinec Csilla: *Az 1944–1945. tanév Kárpátalján*. Pedagógiai Műhely, Nyíregyháza, 1995. N 5. 48–53.

nítóképzőt államosítják.²⁹ Ruszinok a hivatalos statisztikákban többet nem szerepelnek.

A XVII. század közepén létrehozott munkácsi görög katolikus egyházmegye a pravoszlavizmus és a nyugati kereszténység közé szorítva egyfajta kultúrhatárt képezett. A későbbi századokban a magukat magyarnak vallók körében is elterjedt vallást 1949-ben hivatalosan betiltották. Történelmi szerepe egy olyan példa értékű létminőség megteremtése volt, amikor gazdasági lehetőségek nélkül vált életképessé egy gazdag népi kultúra, népművészet, teremtődött erkölcsi tartás, a kisebbségi létben az anyanyelv megőrzésével kulturális identitás. A kultúra hordozói a pap és a tanító voltak.

---

²⁹ *Visznik Narodnoji Radi Zakarpatszkoj Ukrajini*. 1945. V. 1., 1945. VII. 15.